

İSLAM FELSEFESİNDE RÜYA KURAMI, İŞLEVLERİ VE KİMİ SONUÇLARI

Yrd. Doç. Dr. Hasan AYDIN *

ÖZET

İslam felsefesinde, insan nefsi ve yetilerine yönelik tartışmalarda, rüya olgusu, önemli bir yer tutmaktadır ve geleceği önceden görmenin aracı olarak kabul edilmektedir. Zira İslam filozoflarının önemli bir bölümü, Yeni Platoncu öncüleri gibi, rüyaları insan nefsi ve etkin akılla ilişkilendirmekte ve onların geleceğe ilişkin işaretler içerdiğini düşünmektedirler. Bu yüzden, geçmişten günümüze, İslam düşünce geleneğinde rüya yorumu önemli bir rol üstlenmiştir. Biz bu makalede, rüya kavramına eleştirel açıdan yaklaşarak, İslam felsefe geleneğinde rüyanın ne anlama geldiğini, ona yüklenen işlevleri ve modern İslam toplumları üzerindeki yansımalarının neler olduğunu çözümlemeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: İslam felsefesi, rüya, insan ruhu, rüya yorumu

Rüya, geçmişten günümüze insanın ilgisini çekmiş, gerek spekülative gerekse bilimsel tartışmalara konu olmuş bir olgudur. Kuşkusuz tarihin tozlu sayfalarında geriye doğru uzandıkça, tartışmaların bilimsel boyutu azalmakta spekülative boyutu ön plana çıkmaktadır. Rüyaya ilişkin erken döneme ait spekülative tartışmalara bakıldığında, onun gaybı bilme ya da geleceğe dönük kehanette bulunma konusunda bir araç olarak kullanıldığı gözlenir. Nitekim rüyanın, gaybı bilme konusunda kimi veriler içerdiği ve bu verilerin yorumlanarak ortaya çıkarılabileceği düşüncesine Sümer, Babil¹, Mısır düşüncesi ile Yahudilerin dinsel içerikli kutsal me-

* OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi haydin@omu.edu.tr

¹ Yazılı kaynaklara bakılırsa, rüya yorumunun temeli Sümer mitolojileridir. Bu yüzden Sümer düşüncesinde rüya yorumuna ilişkin örnek bir metni Ludungirra'nın dilinden aktarmakta yarar vardır: "Tanrı Dumizi bir yerde uyuya kalmış. Orda onu dehşete düşüren bir rüya ile gözlerini açmış ve büyük bir heyecanla kız kardeşine koşmuş. 'Canım kardeşim, ben kırdı uyurken bir rüya gördüm, onu bana yorumlamamı istiyorum. Ben onun ne anlama geldiğini çözemedim' demiş ve rüyasını anlatmaya başlamış. 'Çok sık sazların arasında sıkışıp kalmışım; bir tarafımda benim için boynunu bükmüş gibi duran bir kamış görünüyordu; diğer tarafımda bir arada büyümüş iki kamıştan biri kökünden çıkarılıp alınmıştı; onların etrafında sanki üzerime yıkılacakmış gibi büyüyen sık bir ağaçlık vardı; kutsal yağım yerinden alınmıştı; rafa asılı çanağım yere düşmüştü; bir kartal bir kuzuyu pençeleriyle yakalamıştı' diye anlatmış. Tanrıça büyük bir üzüntüyle, 'zavallı kardeşim, rüyan hiç de iyi değil, keşke bana anlatmasaydın' demiş ve onu yorumlamaya başlamış: 'Etrafını çeviren sık sazlar, sana saldıracak can alıcılardır; senin için başını eğmiş kamış, seni doğuran annenin senin için boynunu bükmesine; çift büyü-

tinlerinde rastlamak olasıdır.² Aynı anlayışın izlerini felsefî düşüncenin ortaya çıktığı Eski Yunan'daki düşünürlerde de bulmak mümkündür.³ Her ne kadar *Aristoteles*, fantasya yetisi ile ilişkilendirdiği rüyaların gelecekte haber vermesi anlayışının halk arasında yaygın olduğunu, fakat seçkinlerin (filozofların) buna itibar etmediğini savunsa da⁴, rüyaların gelecekte olacak olaylardan haber verdiği anlayışının izlerini, *Herakleitos*, *Platon*, *Plotinus* ve *Afrodias'lı İskender* ve *Artemidorus* gibi düşünürlerde bulmak olasıdır.⁵ Özellikle Yeni Platoncu felsefe geleneğinin kurucusu *Plotinus* ve aynı geleneği takip eden *Afrodias'lı İskender* İslam felsefesinde köklü izler bırakmışlardır⁶. Rüyayı, gaybı bilmede bir araç olarak gören ve İslam düşünce geleneğinde de karşılaşılan söz konusu anlayış, bilebildiğimiz kadarıyla rüyaya yönelik olarak oluşturulmuş süpekülatif nitelikli ilk kuramdır ve modern psikolojide, rüyayı nesnel temelleriyle açıklamaya ilişkin *Freud*, *Adler* ve *Skinner* gibi düşünürlerin geliştirdiği bilimsel kuramlar öncesine ait en temel yaklaşımı simgelemektedir. Rüyayı mistik bir olgu olarak gören anılan süpekülatif yaklaşım, o denli etkili olmuştur ki, günümüz İslam toplumlarında, rüyaya ilişkin modern bilimsel kuramlar bulunmasına rağmen, halk arasında etkinliğini hala korumaktadır. Bu neden böyledir? İslam dünyasında anılan kuram niçin yaygınlık kazanmıştır? İslam filozofları, rüyayı mistik bir konuma oturtan ve rüyada görülenlere gerçeklik değeri atfedilen bir kurama niçin meyletmişlerdir? Soruların yanıtını bulabilmek için araştırmamızı derinleştirmemiz ve bu anlayışın dinsel kökenini irdelememiz gerekmektedir.

yen kamıştan birinin alınması, ikimizden birinin ayrılacağına; üzerine yıkılacakmış gibi büyümüş ağaçlar, etrafını kuşatacak cinlere; kutsal yağının yerinde alınması, bir kötü elin seni yakalayacağına; asılı kabın düşmesi, seni doğuran annenin o sevgili kucağından düşeceğine; kartalın kuzuyu pençesiyle kapması, büyük Gala cinlerinin seni bir gün ellerine geçireceğine işaretler' demiş. Hakikaten onlar, Tanrımız Dumuzi'yi ellerine geçirerek yer altı dünyasına götürmüşler." Muazzez İlmiye Çığ, **Sümerli Lüdingirra**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, ss. 23-24.

² Bkz. Monford [Harris](http://www.overstock.com/cgi-bin/d2.cgi?cid=54554&PAGE=PRODUCT&PROD_ID=1278491&fp=F&siteID=BBQRHx88Pls-Kxr51vSYngV4BqkL7ZSCBQ&cid=60488&fp=F), **Studies in Jewish Dream Interpretation**, http://www.overstock.com/cgi-bin/d2.cgi?cid=54554&PAGE=PRODUCT&PROD_ID=1278491&fp=F&siteID=BBQRHx88Pls-Kxr51vSYngV4BqkL7ZSCBQ&cid=60488&fp=F

³ Bkz. Cengiz Çakmak, **Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar-I**, İnsancıl Dergisi, Sayı: 174, Nisan 2005, İstanbul, ss. 1 vdd..

⁴ Bkz. Aristoteles, **Doğa Bilimleri Üzerine (Parva Naturalia)**, çeviren: Elif Günce, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, ss. 109 vd.. Aristoteles, rüyaların gelecekte haber vermesi anlayışını ihtiyatla karşılarsa da, rüya yorumu üzerinde durmaktan kendini alı koyamamıştır. Bkz. Aristoteles, **age.**, ss. 130 vd..

⁵ Krş. Cengiz Çakmak, **Herakleitos'ta Uyku ve Rüyalar-I**, ss. 1 vdd.; Mehmet Dağ, **İbn Sinâ'nın Psikolojisi**, İbn Sinâ, Ölümünün Bininci Yılı Armağanı 1984, TTK Basımevi, Ankara 1984, ss. 324 vdd..

⁶ Bkz. Macit Fahri, **İslâm Felsefesi Tarihi**, çeviren: Kasım Turhan, İklim Yayınları, İstanbul 1992, ss. 22 vd..

Her şeyden önce, İslam dünyasında, rüyanın gaybı bilme konusunda kimi veriler içerdiği inancının dinsel bir zemine oturduğu ve Kur'an ve hadislerle değin geriye gittiğini belirtmemiz gerekir. Aslında bu durum, rüyayı gaybı bilmede bir araç olarak gören anlayışın gerek İslam filozoflarında gerekse İslam toplumlarında niçin genel bir kabul gördüğüne de belli bir yanıt teşkil etmektedir. Nitekim Kur'an ve hadislerde karşılaştığımız üç husus, bu duruma işaret etmektedir. Bunlardan ilki, peygamberlik kurumuyla rüya arasında kurulan ilişki, ikincisi, Yahudi tarihine ilişkin olan *Yusuf* peygamber kıssasında gündeme gelen rüya yorumu; üçüncüsü ise, rüyanın müjdeci olduğu anlayışıdır.

1. Rüyanın peygamberlik kurumuyla ilişkisini, *Hz. Muhammed*'in vahiy tecrübesini yansıtan hadislerde yalın bir biçimde bulmak olasıdır. Nitekim, sahih hadis kitapları, *Hz. Muhammed*'in ilk vahiy tecrübesinin rüya yoluyla gerçekleştiği konusunda fikir birliği içerisindedirler. Nitekim *Hz. Âişe*'ye mal edilen bir hadise göre, *'Tanrı elçisine ilk gelen vahiy, uykuda iken sadık rüya yolu ile olmuştur; onun gördüğü rüya, sabah aydınlığı gibi tezahür ederdi'*⁷ denilmektedir. Bu rivayetler ışığında İbn Haldun'a bakılırsa İslam düşünürlerinin çoğu şu açıklamayı yapmışlardır:

*"Vahiy, ilk önce gelmeye başladığında, altı ay rüya şeklinde inmiştir."*⁸

Yine İslam dünyasında yaygın olarak aktarılan rivayetlere göre, *'rüya peygamberliğin 46 parçasından birini; diğer bir rivayete göre, 43 parçasından birini; üçüncü bir rivayete göre de, 70 parçasından birini teşkil eder.'*⁹ Görüldüğü gibi rivayetler birbiriyle çelişkilidir ve bu çelişki İslam düşünce geleneğinde önemli tartışmalara neden olmuştur. Çelişkiyi aşmaya dönük en ilginç yorumlardan birisi İbn Haldun'a aittir ve bu yorum, peygamberlerle diğer insanların rüya yoluyla gaybi bilgilere ulaşmaları arasındaki farka değinmekte ve peygamberler dışında diğer insanların da gaybi bilgilere ulaşabileceğini söylemektedir. Nitekim İbn Haldun, rivayetlerdeki çelişkiyi aşmaya dönük olarak yapılmış yorumları da değerlendirerek şöyle demektedir:

"Burada oranların bizzat kendileri kast edilmemiştir. Amaç, rüya ile peygamberlerin özelliği olan gaybi bilgilere sahip olma noktasında insanların derecelerinin değiştiğini ifade etmektir. Bazı rivayetlerde dile gelen yetmiş sayısının, Arap dilinde çokluğu ifade etmek için kullanılıyor olması

⁷ Buhari, **el-Cami' es-Sahih**, cilt: I, Mısır 1345, ss. 3-4; Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, cilt IV, çevirenler: Zâkir Kâdirî Ugan ve Ahmet Temir, MEB. Yayınları: 2809, İstanbul 1992, ss. 92 vd.; Celâl ed-Din es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûm el-Kur'ân**, cilt I, Beyrut 1973, ss. 43 vd..

⁸ İbn Haldun, **Mukaddime**, cilt: I, çeviren: Z. Kadirî Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. 253.

⁹ İbn Haldun, **age.**, cilt: I, ss. 252-253.

bu söyledüğimizin kanıtıdır. Bazıları ise, kırk altı parçasından biri olmasını şu biçimde yorumlamışlardır: Vahiy başlangıçta altı ay rüya yoluyla gelmiştir. Bu süre ise yarım sene demektir. Mekke ve Medine dönemleri dahil Hz. Peygamberin peygamberliğinin toplam süresi ise yirmi üç senedir ve yarım sene bu toplam sürenin kırk altıda biri yapmaktadır. Ancak bu, bizce gerçeklikten uzak bir görüştür. Çünkü bu sözü Hz. Peygamber söylemiştir. Bu sürenin diğer peygamberler için de geçerli olduğunu nereden biliyoruz?... Buradaki oranlama ile, bütün insanları kapsayan rüya yoluyla gaybi bilgilere ulaşma yeteneğinin peygamberlerin doğalarından kaynaklanan özel yeteneklerine olan yakınlığı ifade edilmektedir.”¹⁰

Peygamberlik ile rüya arasında kurulan bu ilişki, Hz. Muhammed'e karşı çıkan İslam öncesi Araplarca da dile getirilmiş ve onlar, Hz. Muhammed'in dilinde nesnelleşen bildirimlerin, iddia edilenin aksine, sadık (doğru) rüyaların ürünü olmaktan çok, 'karışık, geçersiz bir rüyanın ürünü' olduğunu belirtmişlerdir.¹¹ Nitekim bir ayette, onların Hz. Muhammed'e karşı şöyle dedikleri belirtilmektedir:

“Bu karışık bir rüyadan ibarettir.”¹²

Rüyanın peygamberlikle kurulan bu ilişkisi, özde gaybden haber vermekle alakalıdır ve bu, İslam düşünürlerine göre peygamberlerde sıkça karşılaşılan bir husustur. Nitekim İslam dünyasında yaygın olan bu anlayışın farkında olan Gazzâlî, anılan ilişkiye, peygamberliği doğrulayıcı bir boyut da eklemektedir. Kuşkusuz Gazzâlî'nin eklediği bu boyut, peygamberliğin doğruluğunu oldukça zayıf bir temelle oturttuğu anlamına gelmektedir. Onca rüya, sıradan insanların, gaybden haber verme niteliğini de içeren peygamberliği onaylamaları için, Tanrı tarafından kendilerine yerleştirilmiş bir numunedir. O şöyle demektedir:

“Tanrı, kullarına, peygamberliğin özelliklerinden bir numune vermekle lütufta bulunmuştur. Bu numune uykudur. Zira uyuyan kimse, rüya aracılığı ile gaypten olacakları ya açıkça ya da yorumla (ta'bir) anlaşılacak bir şekilde algılar.”¹³

2. Yusuf peygamber kıssasına gelince, bu kıssa Yahudi geleneğine gönderme yapmaktadır ve Tevrat kökenlidir. Kur'an'da ayrıntısıyla anlatılan kıssa İslam dünyasında rüya yorumu ve rüya ile gaybı bilme konu-

¹⁰ İbn Haldun, **age.**, cilt: I, s. 253.

¹¹ İslam öncesi Arapların, anılan karşı çıkışları, Arap toplumunda, rüyanın gelecekte haber verdiği anlayışının yer aldığına işaret etmektedir. Çünkü karışık ve sadık olmayan rüya nitelemesi karşıtı olan doğru rüya anlayışının kabulünü gerektirmektedir. Anılan karşı çıkışı dillendiren ayet Mekke dönemine aittir ve bu dönemdeki ayetler, daha çok kıyamet, ahiret gibi geleceğe dönük olgulardan söz etmektedir.

¹² **Enbiyâ Süresi**, 5.

¹³ Gazzâlî, **el-Munkiz min ed-Dalâl**, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1984, s. 35.

su gündeme geldiğinde, sık sık anılır; zira, orada rüyanın geleceğe dönük işaretler içerdiği düşüncesi ve bu düşünceye dayanan rüya yorum (ta'bir) sanatı en açık ifadesini bulur. Kıssaya göre, rüya yorum sanatını, Yusuf'a Tanrı öğretmiştir. Kıssanın rüya ile ilgili bölümü şöyledir:

“Zindana Yusuf’la birlikte iki genç girdi. Onlardan birisi, ‘ben rüyamda kendimi şarap sıkarken gördüm’ dedi. Diğeri ise, ‘ben de rüyamda kendimi başımın üstünde ekmek taşıdığımı ve kuşların da ondan yediğini gördüm’ dedi. Bunun yorumunu bize haber ver; biz seni iyilik edenlerden görüyoruz. Dedi ki: ‘Size rızık olarak verilen yemek ulaşmadan ben size onun ne olduğunu kesinlikle haber vereceğim. Bu Rabbin bana öğrettiklerindedir’... ‘Ey zindan arkadaşlarım, ikinizden biri, efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecekler. Hakkında bilgi istediğiniz iş kesinleşmiştir.’ O iki kişiden kurtulacağını sandığı kişiye, ‘beni efendinin yanında an’ dedi. Fakat şeytan, ona efendisinin yanında anmayı unutturdu ve böylece Yusuf, birkaç yıl zindanda kaldı. Bir gün kral dedi ki: ‘Rüyamda yedi semiz inek görüyorum; onlar yedi zayıf ineği yiyor. Yine yedi yeşil başak, yedi kuru başağı yok ediyor. Ey ileri gelenler, şayet rüya yorumunu biliyorsanız, benim rüyam hakkında bana bilgi verin.’ Etrafındakiler, ‘bu rüyalar karışık rüyalardır; biz ise, böyle rüyaların yorumunu bilmeyiz’ dediler. O iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zaman sonra, Yusuf’u hatırladı ve dedi ki: ‘Ben size bunu yorumunu haber veririm, hemen beni gönderin.’ Yusuf’a giderek, ‘Yusuf, ey çok doğru kişi, bize yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği ve yedi yeşil başağın bir o kadar kuru başağı yemesi hakkında bilgi ver. Olur ki insanlara dönerim ve onlar da bilirler.’ Yusuf dedi ki: ‘Adetiniz üzere, yedi yıl ekin; yiyeceğiniz az bir kısmı dışında biçtiklerinizi başağın üzerinde bırakın. Sonra bunun ardından bir yıl gelecek ki, insanlar onda, bol yağmura kavuşturulacak ve meyve sıkacaklar.’”¹⁴

3. Tüm bunlara ek olarak hadis kitaplarında dile gelen bir diğer önemli anlayış daha vardır ve bu anlayış, rüyayı müjdeciler olarak nitelendirmekte ve onunla sâlih kimselerin hakikate ulaşabileceğini söylemektedir:

“Peygamberlik benimle sona ermiştir; artık peygamberlikten ancak müjdeciler kalmıştır. Ona, ‘ey Tanrı elçisi, bu müjdeciler nedir’ diye sorulunca peygamber: ‘Bu müjdeciler doğru olan rüyalardır ki, onu sâlih (seçkin) insanlar veyahut sen görürsün’ demiştir.”¹⁵

Kur’an ve hadislerin sadık rüya ile peygamberler ve salih kullar arasında kurduğu anılan ilişki ve rüyanın gayba ilişkin işaret içerdiği düşüncesi, İslam düşüncesinin sistemleşme döneminde ciddi bir yankı

¹⁴ **Yusuf Sûresi**, 36-48.

¹⁵ İbn Haldun, **age.**, cilt: I, s. 254.

uyandırmış ve Yeni Platoncu felsefe geleneğinden beslenen İslam filozoflarının Tanrı odaklı felsefi sistemlerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu nedensiz değildir; çünkü rüyaya nesnel bakışı engelleyen ve onu mistik bir biçime sokan Yeni Platoncu kuram, İslam filozoflarına peygamberlerin ve seçkinlerin (filozoflar, veliler vb.) ayrıcalıklı bilgi elde etmelerine olanak sağlayan bir temel sunmaktadır ve bu temel en azından ana çatısı itibariyle İslam dinsel bildirileriyle örtüşmektedir. Böylelikle İslam filozofları, önemsedikleri iki anlayışı, yani Yeni Platoncu gelenekle İslam dinsel bildirilerini bir potada eritmekte, aralarında güçlü bir bağ kurmuş olmaktadırlar. Hem Yeni Platoncu anlayışa hem de İslam dinsel bildirilere bağlı kalarak rüya konusuna felsefi düzlemde eğilen ilk kişi, bilebildiğimiz kadarıyla *Kindî*'dir ve onun '*Risâle fî Mâhiye en-Nevm ve er-Rü'yâ*' adlı makalesinde oluşturduğu sentez, *Fârâbî*, *İbn Sînâ*, *Gazzâlî* ve *İbn Haldûn* gibi düşünürlerce neredeyse olduğu gibi benimsenmiştir.

Kindî'nin '*Risâle fî Mâhiye en-Nevm ve er-Rü'yâ*' adlı makalesi, *Aristoteles* ve Yeni Platoncu geleneğe¹⁶ uyarak rüyayı doğa (tabiat) bilimlerinin üzerinde durduğu bir olgu olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Aynı kanı, *Fârâbî*, *İbn Sînâ*, *Gazzâlî* ve *İbn Haldûn* gibi düşünürler tarafından da paylaşılmaktadır.¹⁸ Çünkü onlarca rüya, gerek bilgikuramsal gerekse varlıkbilimsel açıdan insan psikolojisi ile ilişkilidir ve İslam ortaçağında psikoloji, *Aristoteles*'in etkisiyle doğa bilimlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak İslam filozoflarının rüya kuramı, salt insan psikolojisine indirgenemez; onun İslam filozoflarının *Aristoteles* temelli evren tasarımlarıyla da bağları vardır. Zira onlarca evren, *Aristoteles*'in ay-üstü, ay-altı evren ayrımına koşut bir biçimde *yüce* (ulvî) ve *aşağı* (süflî) olarak ikiye ayrılır ve yüce evren, tanrısaldır ve aşağı evrenin örneğidir; orası ruhsal tözlerin ve tanrısal işlerin bulunduğu evrendir. Aşağı evrende bulunan her şey, varlığını yüce evrene borçludur; özellikle oradaki göksel-ayrık akıllar, şeriattaki adıyla melekler, aşağı evrendeki hem oluş ve bozuluşun hem de insanın kuramsal bilgilere ulaşmasının aracıdır.¹⁹ Bu yüzden İslam filozoflarına göre, insan nefsi, hem yüce hem de aşağı evrenle bağlantılıdır. Zira o, bir yandan kendisinden daha aşağı olan aşağı evrene ait beden ile ilişkilidir ve onunla fiilen akletme yeteneğini gerçek-

¹⁶ Bkz. Majid Fakhry, **Grek Philosophy: Impact on Islamic Philosophy**, <http://64.233.183.104/search?q=cache:tPgw3MnnMCQJ:www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H011.htm++Greek+philosophy:+impact+on+Islamic+philosophy%3B&hl=tr>

¹⁷ Kindî, **Risâle fî Mâhiyet'in Nevm ve'r-Rü'yâ (Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine)**, çeviren: Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, 139.

¹⁸ Krş. Gazzâlî, **Makasid el-Felâsife (Felsefenin Temel İlkeleri)**, çeviren: Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, İstanbul 2001, s. 297 vd.; İbn Haldun, **age.**, cilt: I, s. 251 vdd..

¹⁹ Bkz. Fârâbî, **el-Medinet'ül Fazıla**, çeviren: Nafiz Danışmen, MEB Yayınları, İstanbul 1990, ss. 45 vd. ve 76 vd.; Gazzâlî, **Miškât el-Envâr**, Mecmu'a er-Resâil el-İmâm el-Gazzâlî içinde, cilt: IV, Beyrût 1986, s. 22-23.

leştirebildiği duyu organlarına sahiptir; diğer taraftan ise, akılı ile kendisinden daha yüksek olan yüce evrenle bağlantılıdır ve onunla da gaybi bilgileri kazanmaktadır.²⁰ Bu nedenle, insan nefsinin yüce evrene dönük ussal yönü, nefsin içine düştüğü bu karanlık, aşağı evrenden kurtulmada, Aristoteles'te ifadesini bulan ve Yeni Platoncu filozoflarca geliştirilen ve metafizik bir ilke sayılan etkin akılla (*el-akl el-fa'al*) ilişki kurup kuramsal bilgileri elde etmede etkin bir işlev yüklenmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise, olabildiğince dış duylardan ve nesnel dünyadan ayrılmak ve içe dönmekle mümkündür; bu gerçekleştiğinde kişi, yüce evrenle ilişki içine girer, tanrısal hakikatlere ulaşır. Nitekim Kindî şöyle demektedir:

*“Nefs bedenden ayrılınca alemde ne varsa hepsini bilir, hiçbir şey ona gizli kalmaz. Eflatun'un şu sözü buna delildir: Eskilerden bir çok arınmış filozof, bu dünyadan soyutlanıp maddi nesnelere hiçe sayarak, kendilerini nesnelere hakikatini düşünme ve araştırmaya verince, gaybın bilgisi onlara açılmış, insanların içinden geçeni bilmişler ve yaratıkların sırrına vakıf olmuşlardır.”*²¹

Olağan durumda, zihni yeteneklere bağlı olmak koşuluyla, nesnelere dünyasından olabildiğince arınmakla elde edilen gaybi bilgiler, İslam filozoflarınca uykuda gerçekleşen rüyalarla da elde edilebilir. Çünkü onlarca uyku, dış duyların nefis üzerindeki etkinliğinin azaldığı, pek fazla çaba göstermeden nefsin bedenden bir an ayrılarak yüce evrene uzandığı en temel durumlardan birisidir; bu yüzden, İslam filozoflarınca o, yüce evrene ulaşım için gaybi bilgileri elde etmede önemli bir rol oynamaktadır.²² Şu halde, İslam filozoflarınca uyku sırasında gerçekleşen rüya, yüce evrene uzanmak ve oradan bir takım hakikatleri, gerek doğrudan gerekse simgesel olarak elde etmekle ilişkili bir olgudur. Bu nasıl ve nefsin hangi yetisiyle gerçekleşecektir? Ayrıca bunu her insan gerçekleştirebilir mi?

İslam filozofları anılan soruları yanıtlamak için, insan nefesine ait bir yetiler psikolojisi sunarlar; onların bu yetiler psikolojisi *Aristoteles* ve onun *Yeni Platoncu* yorumundan hareket eder. Bu yetiler psikolojisi, insanın yüce evrene, onların deyişiyle ulvî ya da melekutî evrene uzanıp etkin akılla bir anlık ilişki kurmada ve böylece gaybe ilişkin tümel hakikatleri elde etmede etkin bir işlev yüklenmektedir. Anılan yetiler psikolojisi ilk önce *Kindî*'de belirir ve *Fârâbî*, *İbn Sînâ* ve *Gazzâlî* gibi düşünürlerde belli ölçülerde aynen benimsenir.

²⁰ Bkz. Gazzâlî, **el-Maksad el-Esnâ fi Şerh Esmâ' Allah el-Husnâ**, tahkik: Ahmed Kabbânî, Beyrût, tarihsiz, ss. 28-29.

²¹ Kindî, **Risâle fi'n-Nefs (Nefis Üzerine)**, çeviren: Mahmut Kaya, Felsefî Risâleler, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 132.

²² Fârâbî, **age.**, s. 71 vd.; Kindî, **Risâle fi Mâhiyet'in Nevv ve'r-Rü'ya**, ss. 140 vdd.

Onların psikolojisine göre ussal yetisiyle yüce evrene uzanma yeteneği bulunan insan nefsi, basit, şerefli, yetkin ve güneş ışığının güneşten gelmesi gibi cevheri Tanrı'dan gelen ilahi ve nuranî bir cevherdir ve göksel kaynaklıdır.²³ Onlara göre, nefsin, dış ve iç yetileriyle ussal yeti olmak üzere üç temel yetisi bulunmaktadır. Dış yetiler, görme, işitme, tatma, dokunma ve koklama diye bilinen beş duydur ve onlar tamamıyla bu dünyaya, yani aşağı evrene dönüktür; oysa iç yetilerin kimisi, özellikle hayal yetisi hem aşağı hem de yüce evrene, akıl yetisiyse yüce evrene dönüktür. İç yetiler *Kindî*'ye göre, 'bellek (el-hafıza), öfke (el-gazabiyye), arzu (eş-şehvaniyye), beslenme (el-gaziyye), büyüme (en-nâmiyye), ve hayal (fantaysa)'dır.²⁴ *İbn Sina*'ya gelinceye değin bu iç yetiler belli bir olgunlaşma geçirmiş ve evrilmiştir. *İbn Sina*'da olgunlaşmış haliyle iç yetiler şunlardır: 'Ortak duyu (el-his el-müşterek), musavvıra veya hayal yetisi, hayal gücü (tahayyül veya mütehayyile), kuruntu yetisi (el-vehmiyye veya el-mütevehhime), bellek ve anımsama yetisi (el-hafıza ez-zâkira).'²⁵

İnsan nefsinin anılan yetilerinden bir bölümü biçimleri (suretleri) algılarken, bir bölümü de, insanı harekete yöneltir. İslam filozoflarınca, anılan iç ve dış yetileri, ussal yeti denetler. Bu nedenle *Kindî*, *Platon*'dan esinlenerek 'ussal yetiyi araba sürücüsüne, diğerlerini ise arabayı çeken atlara'²⁶ benzettir. Ona göre kişi, diğer yetilerini ussal yetinin egemenliğine terk eder ve nesnel dünyadan uzaklaşırsa, yüce evrenin sırları ona açılır. Nitekim *Kindî*, *Phytagoras*'a dayanarak şöyle der:

"Eğer nefis bedenle beraberken, şehvî arzuları terk eder, kirlerden temizlenir, varlığın hakikatini bilme konusunda çok düşünür ve araştırırsa gerçekten o, parlaklık kazanır ve Yaratıcı'nın nurundan bir suretle birleşir; temizlik sonucunda kazanmış olduğu parlaklık sebebiyle, tıpkı maddî nesnelere görülmesi gibi, varlığın bütün sureti ve bilgisi nefste belirir. İşte nefis de böyledir; çünkü ayna paslı olursa, hiçbir şeyin sureti onda asla belirmez; pas giderilince bütün suretler ortaya çıkar... Bu nefis hiç uyumaz; çünkü uyku anında duyuları kullanamaz. Bu haliyle o, kendi başına bağımsız değil, bedene hapsedilmiş durumdadır... Bu nefis, olabildiğince temizlenirse, uykuda ilginç rüyalar görür... Yaratıcı da, nurundan ve rahmetinden onun üzerine akıtır."²⁷

²³ Nefsin neliği konusunda bkz. *Kindî*, **Risâle fi'n-Nefs (Nefis Üzerine)**, çeviren: Mahmut Kaya, Felsefi Risâleler, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, ss. 131 vdd.; Gazzâlî, **Me'âric el-Kuds fi Medâric Ma'rife en-Nefs**, Beyrût 1988, ss. 456 vdd.; Mehmet Dağ, **agm.**, 324 vdd..

²⁴ Bkz. *Kindî*, **Risâle fi'n-Nefs**, ss. 131 vdd..

²⁵ Mehmet Dağ, **age.**, ss. 356 vd..

²⁶ *Kindî*, **Risâle fi'n-Nefs**, s. 131.

²⁷ *Kindî*, **Risâle fi'n-Nefs**, s. 133.

İslam filozoflarınca, uykuda rüya yoluyla gaybe ilişkin tanrısal hakikatlere kavuşmanın yolu, duyu ile akıl arasında yer alan ve dolayısıyla bu her iki yöne de açık olan nefsin hayal yetisidir. *Kindî*'nin *Aristoteles*'ten esinlenerek, fantaysa diye de isimlendirdiği bu yeti, maddelerden soyutlanmış duyulur bireysel biçimleri (suretleri), maddî ilintilerinden bağımsız olarak algılar. Bu yetinin merkezi beyinde olup, duyularla akıl arasında aracılık yapar; bu haliyle o, bir yandan duyulara diğer yandan ise akla dönüktür ve maddî ilintilerden soyutlanmış biçimler (suretler) arasında birleştirme ve ayırma gibi işlemlerde bulunur. Onun yaptığı birleştirme ve ayırma işlemi her zaman dış dünyadaki nesnelere örtüşmez; nitekim o, kanatlı atlar, uçan insan, konuşan hayvan gibi gerçek dışı imgeler de oluşturur.²⁸ İşte İslam filozoflarının rüya olgusunu iliştiirdiği hayal yetisinin etkinliği uyku sırasında en yüksek düzeye ulaşır. Çünkü onlarca, uyku sırasında, nefsin dikkati, dış duyular tarafından dağıtılmaz ve nefis tüm dikkatini, hayal yetisinin faaliyetlerine yöneltir. Nitekim *Gazzâlî* filozofların görüşünü özetlediği *Makâsîd el-Felâsîfe*'de şöyle der:

*“Nefs, sürekli duyuların kendisine getirdiği şeyleri düşünmekle meşguldür. Nefs boş kalma fırsatı bulduğunda ve engel ortadan kalktığında, bütün varlıkların resimlerinin bulunduğu, ve şeriatla, levh-i mahfuz olarak ifade edilen aklî, yüce, ruhanî cevherlerle birlenmeye hazır hale gelir. Bu cevherlerde bulunan bütün nesnelere suretleri, özellikle de, nefsin amaçlarına uygun, önemli şeyler nefiste izlenim bırakır. Bitişme anında suretlerin nefiste izlenim bırakmaları, karşı karşıya konulmuş iki aynanın aralarından perde kaldırıldığında birbirine izlenim bırakması gibidir.”*²⁹

Aynı olgu, *İbn Haldûn* tarafından ise şöyle dile getirilir:

“Rüya... nefsin gaybden kendisine akseden varlıkların şekil ve suretlerini bir anda görmesinden ibarettir... Çünkü kişi, uyku halinde ten ve maddî şeylerle olan ilişkisini kestiği, diğer ruhanî varlıklar gibi, o da ruhanî bir varlığa büründüğü için, gaybi aleme yöneldiğinde, melekleri ve diğer latif cisimleri müşahede eder... Kişi bu ruhanî haletinde, vukua gelecek olan haller hakkında, edinmek istediği bilgileri elde eder... Uykuda iken nefsin, zahiri duyulardan olduğu gibi, batını duyularla çekişmekten ve meşgul olmaktan sıyrılarak, bir anda kendisinin ruhanî olan zatını da hi manevi bir idrakte anlamaya muvaffak olur ve gaipten kendisinin zâtına akseden ve gaipten gelen bilgilere vukuf kesbeder. Bundan sonra, insanî nefis vasıtasız olarak telakki ettiği bu gaybi olan bilgileri hayal yetisi-

²⁸ Hayal yetisi ve işlevleri için bkz. Fârâbî, *age.*, ss. 71 vd.; Gazzâlî, *Me'aric.*, ss. 63-654; Mehmet Dağ, *agm.*, ss. 359 vdd..

²⁹ Gazzâlî, *Makâsîd el-Felâsîfe*, s. 298.

ne sunar. Hayal yetisi ise, bu manaları ya olduğu gibi hakikati üzere kabul eder ya da bu manaları birbirine benzeyen kalıplara sokar.”³⁰

İnsan nefsinin hem aşağı hem de yüce evrene dönük hayal yetisinin sadece uykuda iken etkin olması durumu, İslam filozoflarınca, yüzü aşağı evrene dönük, nesnelere dünyasına ilgi gösteren sıradan insanlar için geçerlidir. Fakat yüce evrene yönelmiş ve nesnelere dünyasıyla bağlarını zayıflatmış, zihni yetileri yüksek olan peygamberlerde ve diğer seçkinlerde (filozoflar ve veliler) bu yeti uyanırken de faaliyet gösterir ve gerçekleri oldukları gibi algırlar. Bu bağlamda *Kindî*'ye kulak vermek gerekir:

“Bu güç hem uykuda, hem de uyanırken işlevini yerine getirir. Fakat etkisini uyanıklıktan ziyade uykuda iken daha güçlü olarak gösterir... Bu durum sıradan insanlarda böyledir; ama parlak akıl, zihin ve ayırma gücüne sahip olan seçkinlerde ise, onların parlak zihin güçleri, duyu verilerine gerek kalmadan varlığın soyut biçimlerini kazandırır. Bu kimse, hiçbir duyusunu kullanmadan düşünceye dalar ve bu şekilde uykuya varırsa, hayal gücü en yüksek düzeyde işlevini yerine getirir.”³¹

Rüyaları, gerçeklerin simgeleri, nefsin aracısız düşünme yetisini kullanarak yüce evrene uzanıp etkin akılla, dindeki adıyla meleklerle bir anlık ilişki kurarak tümel biçimleri (suretleri) alması ve hayal yetisinin biçimleri (suretleri) nefse iletmesi şeklinde tanımlayan İslam filozofları, seçkinlik ve sıradancılık öğretileri uyarınca³², insanların hayal yetilerinin kapasiteleri ile ilintili olarak çeşitli rüya türleri ortaya koyarlar. Bu rüya türleri, onlarca, insanların ve peygamberlerin dereceleriyle de ilişkilidir.

Söz gelimi *Kindî*'ye göre, hayal yetisi çok zayıf olanlar, hemen hiç sadık rüya görmezler; onların gördükleri sadece, gerçekle hiçbir ilintisi olmayan birtakım birsamlardır. Hayal yetisi orta düzeyde olanlar, bir takım hakikatleri görürler; ancak bunlar simgesel düzeydedir. Bunlar gerçekle ilintilidirler; ancak yoruma gereksinimleri vardır.³³ Bu düzeydeki rüyalarda, söz gelimi *Gazzâlî*'ye göre, sultan güneş; vezir ay olarak simgelenir.³⁴ Hayal yetisi güçlü olanlar, yani seçkinler, rüya yoluyla gerçekleri olduğu gibi algırlar. Seçkinlerin gördükleri bu rüyalar, *Kindî*'ye göre, peygamberlere ve filozoflara özgü ve gelecekte haber veren sadık

³⁰ İbn Haldun, *age.*, cilt: I, ss. 251 vd..

³¹ Kindî, *Risâle fî Mâhiyet'in Nevm ve'r-Rü'yâ*, ss. 140-141.

³² Bkz. Hasan Aydın, *Gazzâlî'de Tanrı ve Evren Tasarımı ve Günümüze Yansımaları*, OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004, ss. 178 vd..

³³ Kindî, *Risâle fî Mâhiyet'in Nevm ve'r-Rü'yâ*, ss. 144 vdd..

³⁴ Bkz. *Gazzâlî*, *el-Mednûn bihi 'alâ Gayri Ehlihi (el-Mednûn el-Kebîr)*, Mecmu'a Resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî, cilt: II; Beyrût 1986, ss. 126-127.

rüyalarıdır ve yoruma gereksinim göstermezler. Onca filozoflar, anılan rüyalara bir çaba sonucu ulaşırken, peygamberler hiçbir çaba göstermeden ulaşırlar. Yine peygamberler, onca filozoflardan daha açık ve özlü bilgi sunarlar. *Fârâbî*, *Kindî*'nin anılan anlayışını geliştirir ve uyanırken hayal yetisi güçlü olduğunu söylediği peygamberler arasında, hayal yetilerinin kapasitesine bağlı olarak bir derecelendirme koyar. Onca, hayal yetisi çok güçlü olan peygamberler, hakikatin suretini doğrudan kavrarlar; biraz güçlü olanlar ise simgelerle alırlar. Ona göre, birinciler yoruma gereksinim duymazken, ikinciler yoruma gereksinim duyarlar. Dolayısıyla onca, hakikati doğrudan ortaya koyan peygamberler diğerlerinden daha üstündürler.³⁵ *İbn Sina* ise, rüya olgusuna bağlı olarak, hayal gücü, mucize ve akli düzeyde peygamberlik ayrımı yapar ve hayal gücü düzeyindeki peygamberliği, sıradan bir olgu görünürken, hakikati doğrudan ortaya koyan akli düzeydeki peygamberliği en üst düzey peygamberlik olarak algılar ve böylece rüya ile peygamberlik kurumu arasında bir bağ kurar.³⁶ Benzer bir ayrım *İbn Haldun*'da da göze çarpar. O, hayal yetisiyle ilişkilendirdiği rüyayı, insan sınıflamasına uygun olarak derecelendirir. Onca insanlar üç gruptur. İlk grup, tabiatı itibarıyla ruhani alemi idrakten uzak olan sıradan insanlardır. Onların nefsi aşağı evrene dönüktür ve duyu ve hayal ile idrak ederler. İkinci grup velilerdir ve nefsleri yüksek evrene dönüktür. Bu grup ilk grubun duyu ve hayal vasıtasıyla bildiklerine ek olarak tanrısal olan bilgileri de elde ederler. Üçüncü grup ise, peygamberlerden oluşur, onların insanlar arasında yaşamaları ve ahaliye karışıp iş görmeleri Tanrı ve meleklerle olan münasebetlerine mani değildir. Bunlar riyazet gibi dış sebep ve vasıtalara muhtaç olmadan beşeri olan nefislerin kendiliklerinden tanrısal olan meleklik makamına çıkarak bir anda göz açıp kapayıncaya kadar yüce evrene ulaşırlar. *İbn Haldun* insan yeteneklerini dikkate alarak oluşturduğu insan hiyerarşisine koşut olarak tanrısal, meleksel ve şeytansal olarak üç tür rüyadan söz eder. O bu anlayışını dinsel bir temele oturtmayı da ihmal etmez. Onca, Ebu Hureyreden nakledilen bir hadiste Peygamber '*rüyanın üç türü vardır; ilki doğru rüyalarıdır ve Tanrı'dandır; ikincisi, üzüntüye neden olan rüyalarıdır ve şeytandandır; üçüncüsü ise karışık rüyalarıdır ve zihinden kaynaklanmaktadır*' demektedir. Ona göre tanrısal olan rüya peygamberlere, meleksel olan rüya peygamberlere ek olarak velilere, şeytansal olan ise, karıştırmaların bulunduğu hayal yetisi zayıf olan insanlara aittir. *İbn Haldun*, Tanrı'dan olan rüyanın apaçık olduğunu ve yoruma muhtaç olmadığını, melekten olanın, her ne kadar doğru bir düş ise de yoruma muhtaç olduğunu, şeytandan olanın ise

³⁵ Bkz. *Fârâbî*, *age.*, ss. 471 vdd..

³⁶ Bkz. *İbn Sînâ*, *Avicenna's De Anima*, Yayına Hazırlayan: Fazlur Rahman, Oxford University Press, 1970, ss. 174 vd.; *İbn Sînâ*, *en-Necât*, Yayına Hazırlayan: Kurdî, Kahire, 1912, ss. 272 vd.; Mehmet Dağ, *agm.*, s. 362.

karışık ve geçersiz olduğunu ileri sürer. Onca karıştırmaların bulunduğu şeytanî rüyaların çoğu kez zıttı geçerlidir.³⁷

Acaba insanlar, belli bir çaba sarf edip, yüce evrene uzanarak, rüya yoluyla kendi istemleri doğrultusunda hakikati ve gabya ait bilgileri elde edebilir mi? İslam dünyasında, Hz. Muhammed'e nispet edilen kimi söz- lere dayanarak belli hazırlıklar yapmak koşuluyla, halk arasında rüyaya yatmak (istiare) olarak bilinen durumlar yaygın olsa da, Söz gelimi İbn Haldûn, bu türden durumları ihtiyatla karşılar. O, her ne kadar, inanç- sal itkilerle bu türden durumların belli bir gerçekliğinin olduğunu ima etse de, Tanrı dilemedikçe, gerçeğe ulaştırmadığını savunur. Nitekim o şöyle demektedir:

*“İnsanın uykuda iken gördüğü düşlerin çoğu, insanın onu kastetmesi ve istemesiyle görülen şeyler değildir... Ruh arzu ettiği vakit, bilmek iste- diği nesnelere uykusunda müşahade etmeye muktedir değildir. Riyazet kitaplarından, Gayete'l-Hakîm adlı kitapta ve başka eserlerde, evrat ve zikir makulesinden bazı adlar anılmaktadır ki, uykuya dalarken bu adlar okunduğu takdirde, bu adların özellikleri sayesinde, insan istediği hal ve işi rüyasında göreceği ve gaybi aleme yönelerek bilmek istediğinin haki- katini bileceği söylenmektedir. Bunlar bu makuleden olan adlara Hâlumiyye adı vermişlerdir. Mesleme bin Ahmed Mecariti Kitabe'l-Gaye adlı eserinde bu adlardan beş tanesini anmış ve bunları Hâlûmet'il-Tıba adı ile anmıştır. Uykuya dalacak kimse, dünya ile olan ilişkilerden sıyrılıp Tanrı'ya hulûsla yönelip, bu adları okumakla meşgul olup, murat ve mak- sadını kalbinde tutup, maksadı ne ise onu dili ile anarak, uykuya dalar ise, uykuda iken bu maksadına erişir, neyi bilmek için Tanrı'ya yönelmiş ise nesnenin gerçeği o kimseye belli olur, denmiştir... Ben kendim bunu sinadım. Dediği gibi hareket ettiğimde bana acayip manzaralar gözüksü. Bilmek istediğim nesnelere öğrendim. Fakat bu adları okuyarak uykuya daldığımda bilmek istediklerinin uykuda iken bilinmesi rüyanın kendi kast ve kudretiyle görüleceğine bir delil teşkil etmez. Bu adları okumak, ancak istediği rüyayı görmek için nefiste bir istidat yaratmaya yarar.”*³⁸

İslam filozoflarının Yeni Platoncu gelenekle İslam dinsel bildirilerini harmanlayarak oluşturdukları ve gaybı bilmede araç olarak gördükleri anılan rüya kuramlarının bilimsel bir değerinin olmadığı ortadadır. Zira kuram, ortaçağa özgü evren tasarımı ve insan psikolojisine dayanmak- tadır; her şeyin önceden belirlendiğini ima eden kaderci ve tanrısal esin odaklı bir dünya görüşünün ürünüdür. Bu nedenle her şeyi götürüp, sonunda, tanrısal esine dayandırmakta ve yetkin bilgiyi tanrısal bir ü- rün olarak görmektedir. Bu türden bir kuram, İslam dünyasında halk

³⁷ İbn Haldun, **age.**, cilt: I, s. 257.

³⁸ İbn Haldun, **age.**, cilt. I, ss. 258-259.

arasında niçin çok fazla kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır? Kanımca bunun üç önemli nedeni bulunmaktadır.

İlki, ayrıntıda olmasa bile özde anılan kuramın İslam dinsel bildirilerince meşru sayılması; ikincisi, İslam dünyasında köklü bir yer edinen peygamberlik ve velilik kurumuna kuramsal bir temel sunması ve onların ayrıcalıklı bilgi elde ettiklerini göstermeye çalışması; üçüncüsü ise, insanın geleceği bilme arzusuna '*sözde bir yanıt*' vermesidir.

Kuramın, özde Tanrı odaklı olduğu ve rüyanın tanrısal evrene açılan bir kapı araladığı düşüncesini savunduğu için, İslam dünyasında rüya olgusuna nesnel bakışı engellediği ve rüyaya metafizik bir anlam yüklediği ileri sürülebilir. Çünkü anılan kuram, rüyanın oluşumuna etki eden psikolojik ve fizyolojik koşulları görmezden gelmektedir ve nitekim İslam filozofları da çoğu kez bu olguları göz ardı etmişlerdir ve ona mistik bir değer atfetmişlerdir. Yine gaybı bilmede bir araç olarak görülen anılan rüya kuramın, peygamberlerden sonra seçkinlere, bir diğer deyişle velilere, rüya yoluyla ayrıcalıklı bilgi elde etme hakkı tanıdığı için, İslam dünyasında tarikatlaşma hareketlerini hızlandırdığı ve şeyhlerce istismar edilen bir anlayışın pekişmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. İslam toplumlarında, günümüzde bile şeyhler tarafından, insanları kendilerine bağlamak için anılan kuram kullanılmakta; bu yolla ayrıcalıklı bilgi elde ettiklerini savlamalarına neden olmaktadır. Ne yazık ki, bilimin yeterince kökleşemediği ülkemizde, anılan kurama sarılan şeyhler yer yer prim yapmakta ve hatta, rüyaya ilişkin mistik içerikli kuram halk arasında çok yaygın olduğu için, rüya yorumuna ilişkin eserler kitapçı raflarında önemli bir yer tutmaktadır.

ABSTRACT:**The concept of Dream in the Islamic Philosophy: Its Functions and Its Some Results**

The discussion of human soul and its faculties, in Islamic philosophy, the dream (rū'ya), occupies a highly important position to foresee about the future. Most of the Muslim philosophers agreed that the dreams had relations with human soul and active intellect and dreams consist of signs of future events as did their New Platonian predecessors.. Hence, in Islamic tradition, from past to today, interpretation of dreams have had an important role. In this article, we approach the concept of 'dream' from a critical context and aim to analyze, what is the meaning of dream and nature and its functions in Muslim philosophical tradition and what is their impact on modern Islamic societies.

Key Words: Islamic philosophy, dream, human soul, interpretation of dream
